

Kosmisk Kærlighed Demiurgen i Platons *Timaios*

Inga R. Gammel, Århus
irg@mail.dk

Introduktion

Platons forfatterskab rummer flere forskellige ansatser og udkast til en kosmologi. Blandt disse har dialogen *Timaios* en særstatus, idet universets tilblivelse er dialogens hovedtema. Dermed udgør *Timaios* Platons mest omfattende og detaljerede forsøg på en kosmologi. Heri udfolder Platon, hvad der er blevet kaldt for en filosofisk myte om universets tilblivelse og etableringen af den kosmiske orden. Udover at være en filosofisk myte er dialogen også blevet betragtet som en hymne til kosmos. Set på denne baggrund er ikke overraskende, at Platons kosmiske myte indeholder et kærlighedstema, men det er dog sjældent, at *Timaios* dialogen kommer i betragtning i forbindelse med analyser af Platons forestillinger om kærlighed. Derimod er det især dialogerne *Symposium* og *Faidros*, som har tiltrukket sig opmærksomhed. I *Symposium* viser Platon eksempler på kærlighedens dynamiske væsen. Dette synspunkt fastholdes i *Faidros*, men på et andet niveau. Kærlighedens dynamiske karakter bliver her fortolket som sjælens medfødte kærlighed til det skønne. Denne indre drivkraft afstikker en vej, som den inkarnerede sjæl må følge for at blive oplyst. I *Timaios* derimod bliver kærlighedstemaet bragt i spil på den største scene, vi kan forestille os, dvs. kærligheden indgår som et element i selve universets tilblivelse.

At blive forelsket er en almen, menneskelig erfaring. Som det meget sigende hedder på engelsk *to fall in love* er netop oplevelsen af, at man drages af noget, som ligger udenfor ens egen kontrol. Spørgsmålet, som jeg skal diskutere i det følgende, er, hvorledes Platon bruger dette universelle fænomen i sin kosmologi. Hvilken rolle spiller kærlighed på et kosmisk niveau, eller rettere: Hvilken rolle spiller kærligheden i universets tilblivelse.

I. Demiurgens Passion

Demiurgen i *Timaios* er først og fremmest en mytisk figur. Han tilhører klanen af dæmoner og kærlighedsguder, hvoraf Eros og Afrodite hører til de mest prominente eksempler. Ligesom sine forgængere udviser Demiurgen en forkærlighed for lys, glans, orden og skønhed. Og i sine aktiviteter demonstrerer han tillige en vis munterhed, glæde og begejstring.

Kærligheden til det skønne, til lys og til glæde er imidlertid et træk, som findes i næsten alle mytologiske skabelsesberetninger. I den henseende følger Platon således blot en tradition. Allerede i *Symposium* kommer Platon med en vittig, men alligevel alvorlig reference til disse mytologiske skabelsesberetninger. Sokrates og Agathon er nemlig enige om, at guderne skabte universet, fordi de elskede det skønne. Som det understreges: "for det uskønne er det umuligt at nære Elskov til." (*Sym.* 200B, se også 197A) Ved at opfinde myten om Demiurgen bringer Platon denne tradition til en glørværdig kulmination. Imidlertid repræsenterer Demiurgen en mere forfinet og sofistikeret æstetisk sans end sine forgængere. F. eks. udviser han en kærlighed til orden i den oprindelige betydning af selve ordet *kosmos*. Kosmos betyder nemlig ikke blot orden, men en skøn orden som den, man kan finde i en halskæde, hvor perler er arrangeret i forløb i forhold til enten størrelse eller farve, eller i forhold til begge dele. Endelig overgår Demiurgen sine forgængere med hensyn til sin smag for perfektion. Men det er ikke blot i æstetiske forhold, at Demiurgen udviser særklasse. Platons Demiurg er et guddommeligt væsen, som repræsenterer en højere og anderledes virkelighedsdimension end f.eks. de Olympiske guder. Det understreges derved, at i kosmologiens kontekst er Demiurgen jo skaber af både de synlige og de usynlige guder, og dermed står han over alt levende, inklusivt de mindre guder.

Platon beskriver Demiurgen med en række navne. Han bliver kaldt for en organisator, en kunsthåndværker og en far. Det er altså Demiurgen, som organiserer universet og får det bragt i orden. Før Demiurgens indgriben er såvel universet som Verdenssjælen ikke-eksisterende, men efter at Demiurgen har fuldført sin mission, hedder det, at universet er fuldstændig og i perfekt orden. Selv det nedslående faktum, at mennesket er et dødeligt væsen og dermed er skabt til død, hævdes at være en nødvendighed for, at universet kunne blive perfekt og således rumme både det udødelige og det dødelige.

Som nævnt allerede er Demiurgen et guddommeligt væsen, men det betyder ikke, at han er omnipotent. Der er kræfter som f. eks. skæbne og nødvendighed, der er stærkere end ham, selvom han i visse situationer evner at overtale nødvendigheden. I kraft af sin guddommelighed er Demiurgen muligvis udødelig, men Platon er ikke præcis på dette punkt. Jeg skal senere vende tilbage til dette problem. I denne sammenhæng er det vigtigt at understrege, at Demiurgen er fremstillet som et individ med personlige egenskaber og passioner. På denne måde lærer vi en del om Demiurgens mentale og emotionelle karakter, som det f. eks. fremgår af følgende citat:

Lad os da sige, af hvilken Aarsag Skaberen skabte Tilblivelse og dette Univers. Han var god, og den gode er aldrig nogensinde misundelig. Da han altsaa var uden denne Egenskab, ønskede han, at alt skulde komme til at ligne ham selv saa meget som muligt. Indsigtsfulde Mænd har ment, at dette er det væsentligste Princip for Tilblivelsen og for Universet, og vi gør sikkert rigtigst i at følge dem. (*Tim.* 29D)

En række ting bliver slået fast i denne karakteristik. For det første, Demiurgen er god og ikke jaloux. En skinsyg person f. eks. ville være gerrig og holde alt for sig selv. Men Demiurgen ønsker at bidrage med, hvad han har at give, og han må derfor bidrage med noget, som ligner ham selv. Og da han selv er et levende eksempel på udsøgt orden er det, som han kan bidrage med, netop udsøgt orden. Platon hævder, at Demiurgen skaber universet, fordi han er god, men det, som Platon rent faktisk viser, er, hvorledes Demiurgen giver sig i kast med denne tilblivelsesproces, fordi han elsker det skønne. Dette paradoks har foranlediget den tyske filosof, Hans-Georg Gadamer, til at gøre opmærksom på, at den egentlige motivation for skabelsen af universet i virkeligheden aldrig bliver afsløret.¹ Mens Demiurgens motivation således henligger i mørke, afslører han imidlertid noget om sine passioner i den måde, han handler på.

1. Hans-Georg Gadamer, *Idee und Wirklichkeit in Platons Timaios*. Heidelberg 1974: 11.

Demiurgen skaber en mangfoldighed af livsformer lige fra selve universet, Verdenssjælen, guderne, og ned til det enkelte frø. På denne måde viser Demiurgen sig som et dynamisk, intelligent væsen. Men det er vigtigt at understrege, at intelligens kun er én del af hans natur. Ligeså vigtigt er hans lidenskabelige måde at handle på. Faktisk er det passion, der leder hans aktivitet i én retning og ikke i en anden. Som Hans-Georg Gadamer har bemærket, ligger universets skønhed fuldstændigt i hænderne på Demiurgen.² Hvis Demiurgen havde været en middelmådig dommer med en dårlig smag, ville dette måske have ført til, at han havde orienteret sig i den forkerte retning. Han kunne f. eks. have efterlignet materien, hvor denne endnu ikke var stabil, hvilket ville have ført til et uholdbart værk. Ifølge Platon optræder materien nemlig først i stabile former, efter at Demiurgen har skabt Verdenssjælen. Men netop Demiurgens pålidelige æstetiske smag vender hans opmærksomhed mod det gode og det perfekte. Kort sagt: Han bliver bevæget af synet af det skønne og føler en naturlig tiltrækning til dette. Fornuft som sådan opfinder ikke det skønne, men det skønne bliver opdaget, fordi det tiltrækker sig opmærksomhed i form af lys, glans, og varighed. Derfor har objektet eller i denne sammenhæng, de evige former, karakter af åbenbaring for Demiurgen. Resultatet er, at han bliver forelsket. At blive forelsket betyder i en vis forstand en reduktion i den frie vilje. Som den tyske filosof, Gerhard Krüger, har gjort opmærksom på, har elskereren, hvis han virkelig er blevet forelsket, ikke rigtigt noget valg.³ Det siges ganske vist om Demiurgen, at han er autonom og selv-bevægelig, men han synes samtidig at være afhængig af paradigmet om det skønne for at få inspiration til sine kreative impulser.

Således har universets skønhed et tredobbelt udspring. For det første besidder urmaterien en iboende tendens til at danne smukke former, men først da Demiurgen griber ind, bliver denne tendens omsat i stabile former. Dernæst beror universets skønhed på de paradigmer, som Demiurgen orienterer sig efter, da han skaber universet. Og for det tredje materialiserer universets skønhed sig som følge af Demiurgens eget væsen.

2. Gadamer, 1974: 9.

3. Gerhard Krüger, *Einsicht und Leidenschaft. Das Wesen des platonischen Denkens*. Frankfurt am Main 1992: 9.

II. Den kosmiske æstetik

I skabelsen, eller rettere i organiseringen af universet anvendes forskellige typer af materie, ligesom der bruges en række forskellige ordensprincipper. Solen er skabt af ild, og ilden siges at være den mest forædlede form for materie. Faktisk er alle synlige guder skabt af ild: "Det meste af det guddommeliges Form lavede han af Ild, for at det kunde være klarest og smukkest at skue, og ligesom Universet gjorde han Guderne sfæriske og satte dem som Følgesvende i den højstes Sind". (*Tim.* 39D) Som det fremgår af citatet, bliver vi her introduceret til dele af den kosmiske æstetik. Ilden, den fornemste del af materien, udmærker sig tillige ved at være lysende og skinnende, dvs. kvaliteter, som har højeste status i Platons æstetik. Dertil kommer, at planeter og stjerner, skabt af den guddommelige materie, også i deres former har affinitet til den mest noble af alle former, nemlig cirklen. Jeg kan ikke i denne sammenhæng gå i detaljer, men det siges endvidere, at en særlig type af orden styrer planeternes bevægelser. Vi bliver introduceret til begreber som proportion, symmetri, rotation, ligevægt, og harmoni. Men noget overraskende er det, at Demiurgen endvidere anvender en helt anderledes type af orden, da han skal placere stjernerne på nattehimlen. Teksten lyder: "og for i Sandhed at smykke Himlen spredte han dem ud over den, saa den blev som et Stjernetæppe." (*Tim.* 39D) Fordelingen af stjernerne på nattehimlen repræsenterer en spontan orden. For at kunne skabe et sandt kosmos er det åbenbart nødvendigt at anvende ikke blot en streng orden, men tillige en spontan og tilfældig orden, som skal virke dekorativt. Det er et overraskende moment i Platons refleksioner, men hermed siges, at tilfældighed også kan bidrage til at forskønne skabelsen. Det er naturligvis vigtigt at understrege, at forskønnelsen af nattehimlen og dermed brugen af tilfældighedsprincippet først kommer i anvendelse, efter at den store ordensstruktur er på plads.

Platons kosmologi er således baseret på ideen om skønhed. Skønhedens princip kan spores helt ned på det kosmogoniske plan, hvor urmaterien endnu ikke er blevet bragt i stabile former. Selv på dette plan finder der bevægelser sted, som minder om skønhed, idet det samme søger det samme. Men først efter at Demiurgen har bragt orden og stabiliseret formerne, manifesterer den egentlige skønhed sig. Selve tilblivesprocessen, eller med andre ord, myten om universets skabelse kommer dermed til at indeholde en kosmisk æstetik, hvis vokabular har præget den europæiske æstetik-tradition og stadig gør det.

Demiurgen er en lykkelig gud, som nyder selve processen såvel som resultatet. Det siges direkte, at Demiurgen er tilfreds med resultatet og tilmed fryder sig. Det specielle trick med at få nattehimlen til at ligne et stjernebestrøet tæppe samt den omhu, hvormed Demiurgen glatter båndene omkring Verdenssjælen, således at alle rynker forsvinder, er alle tegn på, at han med stor passion går op i sin opgave og tilmed nyder sine aktiviteter. Derfor er det ikke urimeligt at se glæde som en del af Demiurgens i øvrigt uransagelige motivation. Hans legende aktivitet antyder måske ligefrem et moment af fest og højstemthed, dvs. Platon viser Demiurgen som et guddommeligt væsen, der for et øjeblik celebrerer sin egen eksistensmodus. Som nævnt tidligere, er det uklart om Demiurgen er udødelig, eller måske blot er forlenet med en form for semi-udødelighed, altså en udødelighed, som er betinget af særlige forhold. Hvis det sidste er tilfældet, bliver det meningsfuldt at celebrere et øjeblik i tiden.

III. Løftet

Overalt hvor kærligheden opleves, sniger bekymringen sig ind: Hvor stærk er kærligheden; vil den virkelig vare evigt eller er der en tidsbegrænsning på. Uroligt kredser tanken omkring muligheden af, at kærligheden dør, holder op, eller at elskeren vender sin interesse mod noget andet og forlader den elskede. I Bee Gees' populære pop sang *Heartbreaker* erklærer elskeren: "My love is stronger than the universe." En sådan erklæring ville vinde i substans, hvis den var blevet udtalt af Platons Demiurg. For i *Timaios* er det faktisk således, at universet bliver skabt på grund af Demiurgens kærlighed. Men selv på dette niveau, altså i forbindelse med kosmisk kærlighed, dukker spørgsmålet om kærlighedens holdbarhed op: Er kærlighed stærk nok til at opretholde universet? Kan der gives nogen forsikringer? Den individuelle, personlige oplevelse af kærlighedens ophør er sjældent en rar oplevelse. Men når det omhandler muligheden af den kosmiske kærligheds ophør, ja så er konsekvenserne fatale. Denne fare bringer talen om verdens undergang, dvs. den totale destruktion af universet, i focus.

Det er en generel holdning i den græske filosofi, at det grænser til blasfemi at diskutere det onde, og Platon er ingen undtagelse. I *Timaios* bliver det eskatologiske tema kun lige berørt, men pointen er, at temaet overhovedet bliver nævnt. Før Demiurgen

forlader sit skaberværk, hedder det: “Da han havde ordnet alt dette, vendte han tilbage til sit eget”. (*Tim.* 42A) Det er naturligvis en gåde, eller rettere et sandt mysterium, hvad der menes hermed. Teksten meddeler ikke noget om, hvad et guddommeligt væsen foretager sig, når det vender sig mod sig selv igen. Men det interessante er, at Demiurgen, inden han vender sig mod sit eget, giver et løfte til de guder, som han selv har skabt:

I Guders Guder, de Skabninger, som jeg er Mester for og Fader til, er, da de er Værker af min egen Haand, umulige at ødelægge imod min Vilje. Ganske vist kan alt, hvad der er bundet, løses igen, men det er ondt at ville opløse, hvad der er føjet saadan sammen, at det er blevet smukt og godt. Derfor skal I, om end I er blevet til og altsaa slet ikke er udødelige og uopløselige, dog aldrig blive opløst og ikke smage Dødens Lod, men min Vilje skal være et Baand endnu stærkere og mægtigere end de, hvormed I bandtes sammen, da I blev til. (*Tim.* 40C–41B)

Dette er løftet. I det mindste vil Demiurgen ikke selv ødelægge, hvad han i sandhed elsker. Demiurgen kunne destruere sit skaberværk, men lover, at han ikke vil gøre det. Men at give løfter er at knytte bånd til dem, man giver løfterne til. På denne måde er Demiurgen dybt forbundet med det levende univers og *vice versa*.

Således er universet i en vis forstand funderet i et løfte, og det er en skrøbelig og usikker situation. Det rejser spørgsmålet om soliditeten af Demiurgens løfte, eller rettere, på hvilket grundlag giver han løftet. Som bekendt kan løfter brydes, men endnu værre er det, at Demiurgen ikke er et omnipotent væsen. Derfor bliver det pludseligt utrygt, at universets skæbne er afhængig af Demiurgen. Denne usikre præmis bliver ikke negligeret i *Timaios*, men den bliver nedtonet i kraft af det store løfte. Men den uhyggelige hypotese er stadig, at Demiurgen af ukendte grunde kunne blive svag eller blive offer for kræfter, som han ikke kan mestre – med den konsekvens, at universet kolliderer sammen med dets skaber. De evige former, eller ideerne, som stadig lyser i evigheden, ville da fortsat være ubevægelige og uberørte, men de ville til gengæld mangle et subjekt til at meditere dem og bevidne dem.

IV. Den store myte om kærlighed i europæisk kultur

Det er et særtræk hos Platon, at han foretrækker at fremstille sine vigtigste synspunkter ved hjælp af myter. Disse myter er imidlertid ikke hentet fra mytetraditionen, men de er derimod formet på en sådan måde, at Platon herigennem kan diskutere og henlede opmærksomheden på en række fundamentale værdier. Som nævnt i indledningen er disse særlige myter blevet kaldt for Platons filosofiske myter. Denne metode bruger Platon både i *Symposium*, i *Faidros* og i *Timaos*, dvs. de tre dialoger, som tilsammen udgør Platons store myte om kærlighed. I *Timaos* handler det om kærlighed på et kosmisk niveau, og derfor må man i denne sammenhæng analytisk fokusere opmærksomheden om en mytisk figur som Demiurgen for at afdække, hvad Platon har at sige om dette særlige aspekt af kærligheden.

Den store myte om kærlighed, hvoraf kosmisk kærlighed er en særlig del, har således en række, overordnede aspekter, som har sat sit præg på den europæiske kultur og til stadighed gør det. De generelle træk i denne arv er for det første, at kærligheden opfattes som en konstruktiv og dynamisk kraft – en kraft uden hvilken verden ville gå til grunde. For det andet hævdes det, at kærligheden er uden ende og altid vil være tilstede. For det tredje opfattes kærligheden som en gave. Kærlighed kan ikke opfindes, men den har derimod karakter af åbenbaring og gave.

Disse ideer løber som en rød tråd gennem den europæiske kultur og dukker op i helt forskellige historiske epoker og i helt forskellige miljøer. Tager vi f.eks. springet fra den græske filosofi til den jødisk-kristne tradition, viser det sig, at myten om kærlighed i flere tilfælde artikuleres i lignende vendinger. Således hedder det i *Højsangen*, kapitel 8:7: “mange vande kan ikke slukke den, strømme ej skylle den bort. Gav nogen alt gods i sit hus for kærlighed, hvem ville agte ham ringe?” I *1. Korintherbrev*, kapitel 13, finder vi hymnen til kærlighed: “Kærligheden ophører aldrig.” Det hedder ligedes om kærligheden, at den alene er størst af alle og altså også større end tro og håb.

Også i en moderne kontekst finder vi sådanne tanker, f. eks. i teksten til Bob Dylans sang *I threw it all away* fra albummet *Nashville Skyline* fra 1969. Sangen handler om en person, som har vundet indsigt i kærlighedens væsen, men på den hårde måde:

Love is all there is, it makes the world go round.
Love and only love, it can't be denied.
No matter what you think about it.
You just won't be able to do without it
Take a tip from one who's tried.

I dette lille udsnit af en moderne sangtekst mødes nutid og fortid. Med andre ord, sangen om kærlighed er uden ende.

Det unikke i Platons konceptualisering af forestillingen om kærlighed er, at han udvikler en sofistikeret filosofi om kærlighed, som er vævet sammen med en filosofi om skønhed. Kærlighed og skønhed er to fænomener, som er forbundne. Denne idé giver Platon gyldighed på det fysiske plan såvel som på det metafysiske plan. Endelig er Platon den første, der udvikler et differentieret æstetisk vokabular, som samtidig er indlejret i en kosmisk sammenhæng.

Bibliografi

- Biblen. Den hellige Skrifs kanoniske Bøger.* Det danske Bibelselskab. København 1959.
- Hans-Georg Gadamer, *Idee und Wirklichkeit in Platons Timaios.* Heidelberg 1974.
- Inga R. Gammel, 'The Philosophy of Beauty. From Plato to Modernity – and Back?', *ANALECTA ROMANA*, Instituti Danici XXIX, Romae MMIII: 235–245.
- Inga R. Gammel, 'Matter and Myths of the Soul. Perspectives on Plato, Carl Gustav Jung, and Wolfgang Pauli', i: *Human Approaches to the Universe. Interdisciplinary Studies.* Ed. by Eeva Martikainen. Helsinki 2005: 123–139.
- Gerhard Krüger, *Einsicht und Leidenschaft. Das Wesen des platonischen Denkens.* Frankfurt am Main 1992.
- Platons Skrifter.* Udgivet ved Carsten Høeg og Hans Ræder. Bind III, København 1954.
- Platons Skrifter.* Udgivet ved Carsten Høeg og Hans Ræder. Bind VIII, København 1955.
- T. M. Robinson, *Plato's Psychology.* (1970) Toronto, Buffalo. London 1995.